

دین‌داری و تحولات اجتماعی ایران معاصر

www.ketab.ir

- سرشناسه :
عنوان و نام پدیدآور: طباطبایی فر، سیدمحسن، ۱۳۵۳-
دین‌داری و تحولات اجتماعی ایران معاصر / تالیف سیدمحسن طباطبایی فر
برای یکصدمین سالگرد بازتأسیس حوزه‌ی علمیه‌ی قم
تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۴۰۲.
مشخصات نشر:
مشخصات ظاهری: ۳۲۲ص.
فروست: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۳۲. اندیشه سیاسی؛ ۸۱
شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۲۷۱-۰۹۵-۳-۰۰۰۰۰۰۰۰
وضعیت فهرست نویسی: فیپا
یادداشت: ص.ع. به انگلیسی: Sayyed Mohsen Tabatabayfar religiosity and contemporary social developments of Iran
- یادداشت: کتابنامه: ص. [۳۴۳]-۳۵۷؛ همچنین به صورت آریونویس.
یادداشت: نمایه.
موضوع: حوزه علمیه قم
موضوع: Hozeh Elmīyeh Qom
موضوع: دینداری -- جنبه‌های اجتماعی -- نمونه پژوهی
موضوع: Religiousness -- Social aspects __ Case studies
موضوع: تحولات اجتماعی -- ایران -- نمونه پژوهی
موضوع: Social change -- Iran __ Case studies
موضوع: اخلاق اجتماعی -- ایران -- نمونه پژوهی
موضوع: Social ethics -- Iran __ Case studies
موضوع: دین و جامعه‌شناسی -- ایران -- نمونه پژوهی
موضوع: Religion and sociology -- Iran __ Case studies
شناسه افزوده: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
رده‌بندی کنگره: BP ۲۳۲/۶۵
رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۴۸۵
شماره کتابشناسی ملی: ۹۳۷۱۳۶۱
اطلاعات رکورد کتابشناسی: فیپا

عنوان: دین‌داری و تحولات اجتماعی ایران معاصر

تألیف: دکتر سید محسن علی‌زاده

نوبت چاپ: اول، زمستان ۱۴۰۲

شمارگان: ۵۰۰ قیمت: ۲۵۰۰۰۰ تومان

حروف چینی و لیتوگرافی: مؤسسه فرهنگی هنری و انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی

چاپ و صحافی: چاپخانه مرکز اسناد انقلاب اسلامی

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۲۷۱-۰۹۵-۸

ISBN :978-622-271-095-8

این کتاب با کاغذ حمایتی منتشر شده است

کلیه حقوق این اثر برای ناشر محفوظ است.

نشانی: تهران، خیابان شریعتی، نرسیده به میدان قدس، روبه‌روی پمپ بنزین اسدی، پلاک ۱۹۵۴،

مرکز اسناد انقلاب اسلامی. صندوق پستی ۱۹۳۹۵/۳۸۹۶ تلفن: ۲۲۲۱۱۱۹۴ تلفکس: ۲۲۲۱۱۱۷۴

www.irdc.ir

ن والتعلم ویاطرون (سوره قلم، آیه ۱)

علم، میراث پیامبران است و حوزه‌های علمیه، عرصه واکاوی، بهره‌وری و دانش میراث‌دارانی از نسل‌ها ورشته‌های کوناگون است که به انگیزه دست‌یابی به معارف الهی، رنج راه را به جان خریدند و کام تشنگان را از سبوی دانایی سیراب کردند. درخت دانش به باغبانی اینان، ریشه در خاک جان دوآند و شاخه‌های سرسبزش سیه کستر بساط علم و ایمان شد.

کردن تاریخ در ایستگاه قرنی نواب و تلامذایان شیفته امروز، رویکرد تلاش بی‌دریغ عالمان حال در یک سده پیش باشند. اینک و صد سال پس از بازتاسیس مهد دانش و فرهنگ اسلامی، در عهد امام خمینی (ره) و در دوران مبارزه با طاغوت با مظاهر دینی، ملی‌شدن بر خود می‌بایم که قلمزنان یک قرن مجاهدت مرزبانان دین در عهد امام خمینی (ره) و در دوران مبارزه با مظاهر دینی، ملی‌شدن صنعت نفت، قیام پانزده خرداد و سرانجام، پیروزی انقلابی دینی در عصر جلالیه را به یاد می‌آوریم.

تجربه‌های زیتین این یک قرن جهاد علمی و علمی، چنان گسترده است که نمی‌توان همه را به ندرت کتابت کشادگی می‌توان از آن چشم پوشید. بازتاب دادن این حجم از جد و جهد عالمانه و مؤمنانه در چند کتاب، براساسی مصداق «آب دریا» و «جره‌ای به قدر نمکی» است. دبیرخانه یکصدمین سال بازتاسیس حوزه علمیه قم، به پاسداشت یک قرن جهاد بیان و تبیین مؤسسان، مدرسان و محصلان این قلب دانش و فرزادگی، مجموعه‌ای از آثار، از جمله اثر حاضر را، به پیشگاه خوانندگان دانش دوست تقدیم می‌کند و تقاضای عفو از درگاه حضرت حق می‌طلبد.

بمزه و کرمه

دبیرخانه یکصدمین سالگرد بازتاسیس حوزه علمیه قم

پاییز ۱۴۰۲ هـ. ش / ۱۴۴۵/۱ هـ. ق

فهرست مطالب

۱۳ مقدمه
۱۷ پیشگفتار
۱۹ فصل اول: کلیات پژوهش
۲۱ ۱- بیان مسئله
۲۷ ۲- پیشینه‌ی پژوهش
۳۲ ۳- چارچوب نظری و روش
۳۶ ۴- مفاهیم
۴۵ ۵- مشکلات پژوهش
۴۹ فصل دوم: کارکردهای دین در اجتماع
۵۱ مقدمه
۵۴ کارکردهای اجتماعی دین
۵۵ ۱- یکپارچه‌سازی و همبستگی اجتماعی
۶۰ ۲- هویت‌بخشی
۶۱ ۳- معنابخشی
۶۶ ۴- اعتباربخشی به سازمان اخلاقی جامعه
۷۱ ۵- رفاه اقتصادی
۷۵ ۶- امنیت و نظم اجتماعی

۷۹ دین و سرمایه‌های اجتماعی
۸۲ جمع‌بندی برخی نتایج
۸۹ فصل سوم: روحانیت و تحولات دین‌داری
۹۱ مقدمه
۹۲ انواع دین‌داری
۹۵ جریان‌شناسی انواع دین‌داری
۹۹ گونه‌شناسی انواع دین‌داری در ایران
۱۰۹ ۱- تغییر بافت جمعیتی
۱۱۸ ۲- تغییر در سطح تحصیلات
۱۲۶ ۳- افزایش شهرنشینی
۱۳۲ ۴- فضای مجازی
۱۳۵ ۵- تحولات مرتبط با مدرنیته
۱۴۴ ۷- تحولات مرتبط با دولت‌داری
۱۴۵ روندهای فرهنگی مؤثر بر دین‌داری
۱۴۶ ۱- کم‌اهمیتی امر فرهنگ
۱۴۹ ۲- جهانی‌شدن فرهنگ
۱۴۹ ۳- هویتی‌شدن بدن
۱۵۲ کارکردها و آثار دین‌داری‌های نوین
۱۵۲ ۱- کاهش نقش سنتی روحانیت
۱۵۴ ۲- افزایش رواداری فرهنگی
۱۵۴ ۳- گسترش مناسک
۱۵۷ آینده‌ی دین‌داری
۱۶۴ جمع‌بندی و برخی نتایج

۱۶۷	فصل چهارم: روحانیت و امر روزمره.....
۱۶۹	مقدمه.....
۱۷۱	۱- عدالت.....
۱۷۳	۲- خانواده.....
۱۷۷	۳- معیشت.....
۱۷۹	۴- افول اخلاق عمومی.....
۱۸۶	۵- اوقات فراغت.....
۱۹۳	۶- دههی هشتادی‌ها.....
۲۰۲	جمع‌بندی و برخی نتایج.....
۲۰۷	فصل پنجم: مطالبات عامی، دین و روحانیت.....
۲۰۹	مقدمه.....
۲۱۱	اعتراض، اغتشاش و مفاهیم هم‌تراز.....
۲۲۰	اعتراضات: تحلیل‌ها و نظریه‌ها.....
۲۳۷	روحانیت و اعتراضات.....
۲۴۱	جمع‌بندی و برخی نتایج.....
۲۴۷	فصل ششم: منزلت اجتماعی روحانیت.....
۲۴۹	مقدمه.....
۲۵۲	جایگاه روحانیت در تاریخ تحولات ایران معاصر.....
۲۵۳	الف) سرمایه‌ی فرهنگی روحانیت.....
۲۵۶	جایگاه اجتماعی روحانیت در دوره‌ی معاصر.....
۲۶۱	عوامل مؤثر بر نفوذ اجتماعی روحانیت.....
۲۶۹	۱-۱ عرفی‌شدن.....
۲۶۹	۲-۱. تغییر میزان و نوع دین‌داری.....
۲۷۱	۳-۱. تأسیس دولت دینی و کشانده‌شدن روحانیت در ورطه اجرائیات.....

- ۲۷۳ ۱-۳-۱. کارکردهای دولت مدرن
- ۲۷۶ ۲-۳-۱. اقتدار سیاسی جایگزین نفوذ اجتماعی
- ۲۷۷ ۳-۳-۱. گرفتاری در آفات قدرت
- ۲۸۴ ۴-۱. فضاسازی مخالفان
- ۲۸۶ ۲- تحولات اجتماعی روحانیت
- ۲۸۶ ۱-۲. ظهور گروه‌های رقیب
- ۲۹۱ ۲-۲. عدم مطابقت با سرعت تحولات اجتماعی
- ۲۹۲ ۳- عوامل مرتبط با روحانیت
- ۲۹۳ ۱-۳. عوام‌گرایی
- ۲۹۷ ۲-۳. بی‌توجهی به قالب و روش
- ۳۰۰ ۳-۳. شکل‌انگاری طلبگی
- ۳۰۱ جمع‌بندی و نتیجه‌گیری
- ۳۰۵ نتیجه‌گیری
- ۳۱۳ حضور جدی در اجتماع
- ۳۱۷ تداوم و تقویت استقلال حوزه
- ۳۱۹ اندیشه‌ی گفت‌وگو
- ۳۲۵ احیای نقش‌های سنتی روحانیت
- ۳۲۸ به سوی آینده
- ۳۴۳ کتابنامه
- ۳۵۹ نمایه

پیشگفتار

عرصه‌ی اجتماع در ایران امروز از نگرانی‌ها و دغدغه‌های غالب صاحبان فکر و اندیشه است. تعریف نسبت این بُعد با دیگر ابعاد عرصه‌ی عمومی از چالش‌های دولت‌های معاصر محسوب می‌شود و به همان میزانی که این نسبت، کارآمد و نسبتاً دقیق تعریف شود، امر حکمرانی با سهولت بیشتری تحقق می‌پذیرد. در جامعه‌ی ایرانی از دو جهت این مباحث با حساسیت بیشتری پی‌گیری می‌شود؛ نخست تحولات پرشتاب دو دهه‌ی اخیر در صحنه اجتماع است که نظرها را به خود جلب کرده است. طی بیش از چهار دهه‌ی گذشته، به سبب وقوع انقلاب اسلامی، عرصه‌ی سیاست بر سپهر اجتماع بیش‌تری گرفت و همه‌ی توجهات به سمت اسلامی‌سازی نهادها و فرایندهای عرصه‌ی سیاست متمرکز شد، در همین حال سپهر اجتماع در مرتبه‌های پسینی مسیر خود را طی کرد و تحولاتی را در نوع نگرش و سبک زندگی، و به تبع آن درخواست‌هایی در زمینه‌ی هویت‌های جدید به همراه آورد. همه‌ی اینها گویای اهمیت و اولویتی بود که باید به عرصه‌ی اجتماع داده می‌شد. جهت دوم به ماهیت اسلامی انقلاب بازمی‌گردد که موجب طرح مباحث گوناگونی درباره نسبت دین با سیاست گردید، اما کمتر در خصوص رابطه‌ی دین با امر اجتماع و نقش دین در تحولات اجتماعی، و بالعکس، نقش (احتمالی) تحولات اجتماعی در دین‌داری مردم سخن گفته شد.

پیش از این در بررسی رابطه «حوزه‌ی علمیه‌ی قم با امر سیاست» به این مهم اشاره کردم که از ضرورت‌های روحانیت امروز بازگشت به امر اجتماع و توجه به تحولاتی است که می‌تواند سپهر سیاست و نوع دین‌داری مردم را تحت تأثیر خود قرار دهد. در آن کتاب که می‌تواند جلد اول پژوهش حاضر محسوب شود، ابعاد سیاست‌ورزی حوزویان مورد

گفت‌وگو قرار گرفت و ذیل تیتراژ آسیب‌شناسی به این مهم اشاره شد که «حوزه به همان نسبتی که با سیاست ارتباط گرفت، مناسبات خود را با جامعه تقویت نکرد. حوزه‌ی قم طی دوره‌ی آیت‌الله حائری و پس از آن دوره‌ی آیت‌الله بروجردی، رویکرد فرهنگی داشت، ارتباط با سیاست نیز ذیل همین رویکرد تعریف و تنظیم می‌شد. بین سال‌های ۱۳۴۰ تا ۱۳۵۷ رویکرد اجتماعی پیدا کرد و با جهت‌گیری به سمت مردم، زبان‌گویای جامعه در مطالبات سیاسی، فرهنگی و اجتماعی شد. حوزه نهادی برآمده از مردم و برای مردم بود که توانایی دفاع از ایشان را، در مقابل خودکامگی‌های حکومت پهلوی داشت و به همین جهت مورد اقبال مردم، و مغضوب دودمان پهلوی بود. در دوره‌ی جمهوری اسلامی، به همان نسبتی که عرصه برای حضوری نظری و عملی در سپهر سیاست برای روحانیان گشوده و گسترش یافت، از نقش اجتماعی آنها غفلت شد. فی‌الحال آنچه از سوی جریان‌های فکری حوزه در زمینه‌ی مطالبات، اولویت‌ها و دغدغه‌ها، تولید و توزیع می‌شود، مطابقت مناسبی با نیازها و ضرورت‌های زندگی جامعه ندارد، و این، خطر فاصله‌ی گفتمانی میان حوزه و جامعه را تشدید می‌کند.»

در راستای دغدغه‌ی فوق، تأملات علمی در زمینه‌ی تحولات اجتماعی ایران معاصر، تأثیرات احتمالی آن در نوع و سبک دین‌داری ایرانی، و نقش مؤثری که روحانیت می‌تواند در این فرایند ایفا کند، در اولویت قرار گرفت. مجموعه تأملات فوق در صفحات پیش رو، خدمت ارباب فضل و دانش گرد آمده است. این گونه تأملات در ابتدای مسیر، و دیباچه‌ای بر پژوهش‌های بنیادینی است که در بازتعریف و توانمندسازی نظریات مطرح در زمینه ارتباط دین با عرصه‌ی عموم، در ابعاد سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی در ایران و جهان معاصر می‌تواند تألیف شوند.

دعاگوی استادان و فرهیختگان فاضلی هستم که با نقدهای عالمانه، بیش از پیش بستر گفت‌وگو، و ارتقای سطح دین‌داری را در جامعه فراهم می‌آورند.

طباطبایی فر

شهریور ۱۴۰۲